

نقدی بر قلمرو زبانی کتب فارسی

تازه تالیف دوره متوسطه دوم، با تکیه بر بررسی اجزای جمله

منصوره جنابی

کارشناس ارشد و دبیر دبیرستان‌های خوانسار

چکیده

کتاب زبان فارسی که با عنوان درس کسب مهارت‌های زبانی، فرهنگی و ادبی در برنامه درسی دانش‌آموزان دوره متوسطه گنجانده شده، حاوی مطالب و محتویات فراوان آموزشی، نگارشی و دستوری است.

از آنجا که زبان فارسی عاملی برای یافتن عنصر هویت‌بخش ایرانیان و درک بهتر و والاتر آن است، ضرورت دارد که برای بسط و گسترش آن تلاش افزون‌تری صورت گیرد و به آن اهمیت بیشتری داده شود.

زبان شیرین و دیرین فارسی بهترین سرمایه ملی و عامل هویت ما ایرانیان است. این امانت گران‌بها میراثی است که سینه به سینه و نسل به نسل به دست ما رسیده است و باید برای تقویت و حفظ آن در تمام نسل‌ها کوشید.

هدف از نگارش مقاله حاضر، بررسی و نقد کتاب‌های فارسی متوسطه دوم در زمینه نقش‌های دستوری است. نگارنده در این مقاله ضمن بررسی نقش کتاب‌های حاضر در برطرف کردن ضعف پایه‌ای دانش‌آموزان در دستور زبان فارسی، ساختار دروس را به چالش می‌کشد.

کلیدواژه‌ها: دستور زبان فارسی، قلمرو زبانی، گروه اسمی، جمله، فعل، قید

مقدمه

دستور زبان توصیف قانون‌مند یک زبان است که از گذشته تا به حال مورد توجه فعالان در زمینه زبان و ادب فارسی قرار

گرفته و توجه به حفظ آن خود دلیلی بر ارزشمندی و درک والای این زبان کهن و آشنا ساختن غیرفارسی‌زبانان با آن است.

دستور زبان فارسی مجموعه قواعدی است که ویژگی‌ها و توانایی‌های زبان فارسی را نشان می‌دهد و کاربرد صحیح آن و نیز بُعد جامعه‌شناختی، فرهنگی، ملی و فراملی آن در آموزش و پرورش کشور مقوله‌ای بسیار مهم است و همواره مورد توجه دست‌اندرکاران امر، متفکران و ادیبان قرار داشته است.

کتب فارسی متوسطه براساس آنچه که در پیشگفتار کتاب آمده است رویکردی مهارتی مبتنی بر آموزش و تقویت مهارت‌های زبانی و فرازبانی دارد و مقوله مهم دستور زبان در این کتاب‌ها در قلمرو زبانی در دو قسمت

سطح واژگانی و سطح دستوری یا نحوی (ترکیبات و قواعد دستوری، کاربردهای دستور تاریخی، کوتاهی و بلندی جمله) مورد بررسی قرار می‌گیرد.

یکی از مهم‌ترین و شاید اساسی‌ترین قسمت‌های دستور زبان فارسی، که دانش‌آموزان با درک و فهم صحیح آن نقش و کاربرد هر کلمه را می‌آموزند، گروه اسمی و نقش‌های دستوری آن است.

این گروه (اسمی) سازه‌ای است که جایگاه نهاد، مفعول، متمم، مسند و فعل را آشکار می‌کند و بیشترین بسامد را در جمله و زبان دارد.

گروه اسمی به‌عنوان یکی از عناصر اصلی

جمله نیاز به شناخت دقیق و روشن دارد. همان‌طور که در شناخت هر ساختمانی لازم است که اجزای آن به‌طور کامل شناخته شوند و ارتباط میان آن‌ها آشکار گردد. بنابراین لازم است این قواعد و دستورات از پایه‌های ابتدایی و متوسطه اول کامل و دقیق برای دانش‌آموزان بیان شود تا با حضور ذهن و آمادگی در سال دهم پایه متوسطه دوباره برای آن‌ها تداعی گردد. نگارنده با استناد به مباحث قلمروهای زبانی و خودارزیابی‌ها در پایه دهم، یازدهم

و دوازدهم مواردی را مطرح می‌کنم؛ متأسفانه بدون هیچ مقدمه و پیش‌درآمدی در این زمینه در کتاب فارسی (۱) در درس اول، صفحه ۱۵، قلمرو زبانی سؤال ۳ آمده است:

بیت زیر را براساس ترتیب اجزای جمله در زبان فارسی، مرتب کنید و نام اجزای آن را مشخص نمایید:

گشت یکی چشمه ز سنگی جدا

غلغله زن، چهره نما، تیز پا

در این بیت قیدهایی آمده است که دانش‌آموز هنوز شناختی از آن‌ها ندارد و در بسیاری از موارد آن‌ها را به جای نقش اصلی می‌گیرد.

در صفحه ۴۱ سؤال ۳ و صفحه ۱۳۸ سؤال ۴ و صفحه ۱۴۴ سؤال ۳ دوباره بررسی همین موارد از دانش‌آموزان خواسته شده است.

۱. تنها قسمتی از کتاب فارسی پایه ۱۱

صفحة ۱۴۰ و در کتاب فارسی پایه نهم صفحه ۱۱۶ به کلمه قید اشاره شده و مختصراً توضیح داده شده است.

مسئله مهم این است که دبیر باید تمام قیدها را چه بی نشانه و چه با نشانه خصوصاً متمم قیدی را برای دانش آموزان توضیح دهد که این خود یک جلسه را می طلبد. آیا به راستی بدون شناخت کامل قید می توان اجزای جمله را شناخت؟

و باز نمونه هایی از این دست در فارسی (۱) قابل تأمل است:

در قسمت قلمرو زبانی درس اتاق آبی سؤال (۳) نقش دستوری کلمات مشخص شده را بنویسید.

صیاد هرگز جانوری جز از پهلوی نکشید. در این جمله نقش «هرگز» و «از پهلوی» برای دانش آموزان مبهم است.

در صفحه ۸۵ سؤال (۳) در بیت زیر ضمیر «م» به ترتیب در نقش دستوری ..... و ..... قرار گرفته است:

تنم گر بسوزی به تیرم بدوزی ..... در صفحه ۱۳۸ درس خیر و شر باز جمله ای در سؤال ۴ قلمرو زبانی خودنمایی می کند:

«ناگهان جوانی را دید که بر خاک افتاده است» الف. نقش دستوری واژه های مشخص شده را بنویسید.

در درس ۱۸ عظمت نگاه در قسمت قلمرو زبانی سؤال ۳، صفحه ۱۴۴ مطرح شده است: نقش دستوری واژه های مشخص شده را بنویسید.

نانائیل، با تو از انتظار سخن خواهم گفت. و آن گاه در فارسی (۲) این مسئله (اجزای جمله) فراموش می شود. آن گاه بدون پیش نویس در پایه ۱۲، فارسی ۳، درس ۷، صفحه ۵۴ درباره نقش های دستوری توضیح داده شده است.

یکی دیگر از سرفصل های دستور زبان فارسی مقوله «فعل» است (گذرا و ناگذرا) و دانش آموزان به واسطه این تقسیم بندی انواع جمله ها را از نظر دوجزئی، سه جزئی و چهارجزئی به خوبی درک می کردند، همچنین دانش آموز از ساده و مرکب بودن فعل، شناختی ندارد، مباحثی که از کتابها

در سه پایه حذف شده است.

۲. اگر دانش آموزان گذرا و ناگذرا بودن فعل را در متوسطه اول فراموش کنند، بعدها توضیح آن نیز کاری بس دشوار خواهد بود. من مطمئنم دانش آموزان افعال مرکب و ساده و نقش مهم آن ها را در جمله تشخیص نمی دهند. در دسری عظیم که قلمرو زبانی را دچار اختلال می کند و التذاذ ادبی را از کتب فارسی می گیرد.

من به عنوان دبیر فارسی اگر افعال ساده و مرکب و افعال معین را مطرح نکنم حق درس را ادا نکرده ام. لذا مجبورم برای کمک به آنان لاقبل پیوست آخر شماره (۱) زبان فارسی (۳) رشته انسانی نظام قدیم را کپی کنم و در اختیارشان قرار دهم.

پیوست شماره یک زبان فارسی نظام قدیم این مهم را گوشزد می نماید که شناخت فعل یعنی شناخت اجزای جمله، اگرچه ممکن است در امتحانات نهایی برای دانش آموز مشکل آفرین نباشد ولی آشنایی با آن ها در کنکور سراسری ضروری است.

به هر جهت می دانیم که در کنکور از جمله های نثر و روان خوانی مندرج در کتاب استفاده می شود.

برای نمونه از فارسی (۲) صفحه ۴۸ جمله زیر را مطرح کردم تا دانش آموزان نقش اجزای جمله را بیابند، که در شناخت این مهم در ماندند.

مثال: «در باغ، زیر یک درخت تنومند سیب، پس از چند ساعت نشستیم و از هر دری سخن به میان آوردیم.»

می دانیم فعل «نشستن» ناگذراست و باقی اجزای جمله قید محسوب می شود ولی دانش آموزان این را نمی دانند. در «جمله دوم» به میان آوردن فعل مرکب است که اصلاً در کتاب به آن اشاره نشده است.

به چنین مواردی در آزمون های چهارگزینه ای پایه دوازدهم از جمله سنجش، قلمچی، گزینه (۲) و در دیگر آزمون ها مثل آزمون های تستی سازمان معارف اسلامی پرداخته شده است و این در حالی است که آموزش و پرورش درصدد حذف نهادهای رانته و پولی و مؤسسات غیرانتفاعی است. بنابراین بهتر است زبان فارسی در کتاب درسی به صورت کاملاً

تخصصی ارائه گردد تا دانش آموز تنها با خواندن آن ها به اهداف آموزشی دست یابد. گروه اسمی و نقش دستوری در فارسی پایه ۲ خیلی کم رنگ دیده می شود و این یک فاصله ذهنی برای دانش آموز ایجاد می کند و دوباره در پایه دوازدهم مطرح می گردد. ولی این مبحث هیچ اشاره ای به مرتبط بودن آن با جمله ندارد.

یکی دیگر از نقاط ضعف و اساسی این کتابها تناسب نداشتن حجم کتاب درسی با ساعت تعیین شده برای تدریس آن است؛ موضوع مهمی که برنامه ریزی سنجیده ای برای آن در نظر گرفته نشده است.

مباحث دستور زبان از دوره دوم متوسطه حذف نشده و در یک کتاب مستقل هم نیامده است. به صورت یک فصل مستقل هم در کتاب فارسی ارائه نشده، بلکه به شکل جسته و گریخته در خلال پرسش های درسی ارائه گردیده، که شیوه ای غیرمتعارف و گیج کننده است.

ادغام زبان فارسی در ادبیات فارسی لذت و لطافت ادبی متون را از بین می برد و چه بسا ذهن مخاطب را از التذاذ ادبی دور سازد. مؤلفان کتاب!

اگر واقعاً ادبیات را دوست دارید زبان فارسی را از فارسی جدا نمایید و اگر این امکان پذیر نیست لاقبل در ابتدای کتب فارسی پیشنهاد نمایید که دبیران در درس های آزاد به جای دروس بومی (که مشکلی را حل نمی نماید) مباحث زبان فارسی را با ذکر مباحث بررسی نمایند.

منابع

۱. فارسی ۱ و ۲ و ۳ متوسطه دوم، سال ۱۳۹۷.
۲. دستور زبان فارسی (۱)، دکتر وحیدیان، عمرانی، نشر سمت، تهران، ۱۳۷۹.
۳. آموزش زبان فارسی: دکتر مهدی مشکوة الدینی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب های درسی، سال چاپ ۷۷.
۴. توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، دکتر محمد باطنی، تهران، امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۷۰.
۵. دستور زبان ۲، دکتر حسن انوری، دکتر حسن احمدی گیوی، پیام نور، ۱۳۷۵.
۶. زبان فارسی (۱) سال اول دبیرستان، درس ۲۳ گروه قیدی، صفحه ۲۱۹، ۱۳۸۲.
۷. زبان فارسی (۳)، رشته انسانی، پیوست (۱)، صفحه ۲۰۳ - ۲۰۴، سال ۱۳۸۹.
۸. فارسی پایه نهم، دوره اول متوسطه، صفحه ۱۱۶.